

УДК 364-624

JEL Classification: H53; H55; H75; I38

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(136\)09](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(136)09)

CHUGUNOV Ihor,
DSc (Economics), Professor,
Head of the Department of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine

NASIBOVA Olga,
PhD (Economics),
doctoral student of the Finance Department
of Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: i.chugunov@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4915-1267

E-mail: o.nasibova@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2590-2513

ФІНАНСОВІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Розкрито та обґрунтовано фінансові імперативи розвитку системи соціального захисту населення. Визначено склад, структуру та динаміку джерел фінансового забезпечення соціального захисту населення у загальних видатках на соціальний захист та валовому внутрішньому продукті протягом 2003–2019 рр. Розроблено структурно-функціональну модель фінансового забезпечення соціального захисту населення. Запропоновано пріоритети забезпечення фінансової стійкості та збалансованості системи соціального захисту населення.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний захист населення, бюджетне фінансування, соціальне страхування, благодійність, гранти.

Постановка проблеми. В умовах постійної адаптації до сучасних викликів та загроз суспільної стабільності відбувається зміна орієнтирів сталого розвитку держави, пов'язаних з посиленням соціальної складової економічної політики, що вимагає пошуку й застосування нових або активізації існуючих механізмів впливу на поведінку економічних суб'єктів для забезпечення соціального ефекту від розподілу і перерозподілу новоствореної вартості у суспільстві. Результативність, швидкість та тривалість трансформаційних процесів у напрямі підвищення добробуту населення та економічного зростання в державі найбільше залежить від дієвої реалізації фінансових можливостей системи соціального захисту населення з урахуванням макроекономічних тенденцій, демографічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень фінансового забезпечення соціального захисту населення слід відзначити праці як вітчизняних вчених: Л. Баранник, І. Гнібеденка, С. Качули [2], Л. Козарезенко [3], Г. Кучер [4], Е. Лібанової,

Л. Лисяк [5], А. Мазаракі, О. Макарової, М. Мальованого [1–7], так і зарубіжних: І. Баптіста, Е. Марльє, А. Баррієнтоса, І. Ортіс, М. Каммінса, К. Карунеті, С. Спасової, Т. Уорда, В. Холмса [8–12] та ін. Вагомий внесок у дослідження означеної проблематики зробили й лауреати Нобелівської премії з економіки: Г. Беккер, А. Дітон, А. Сен, М. Фрідман.

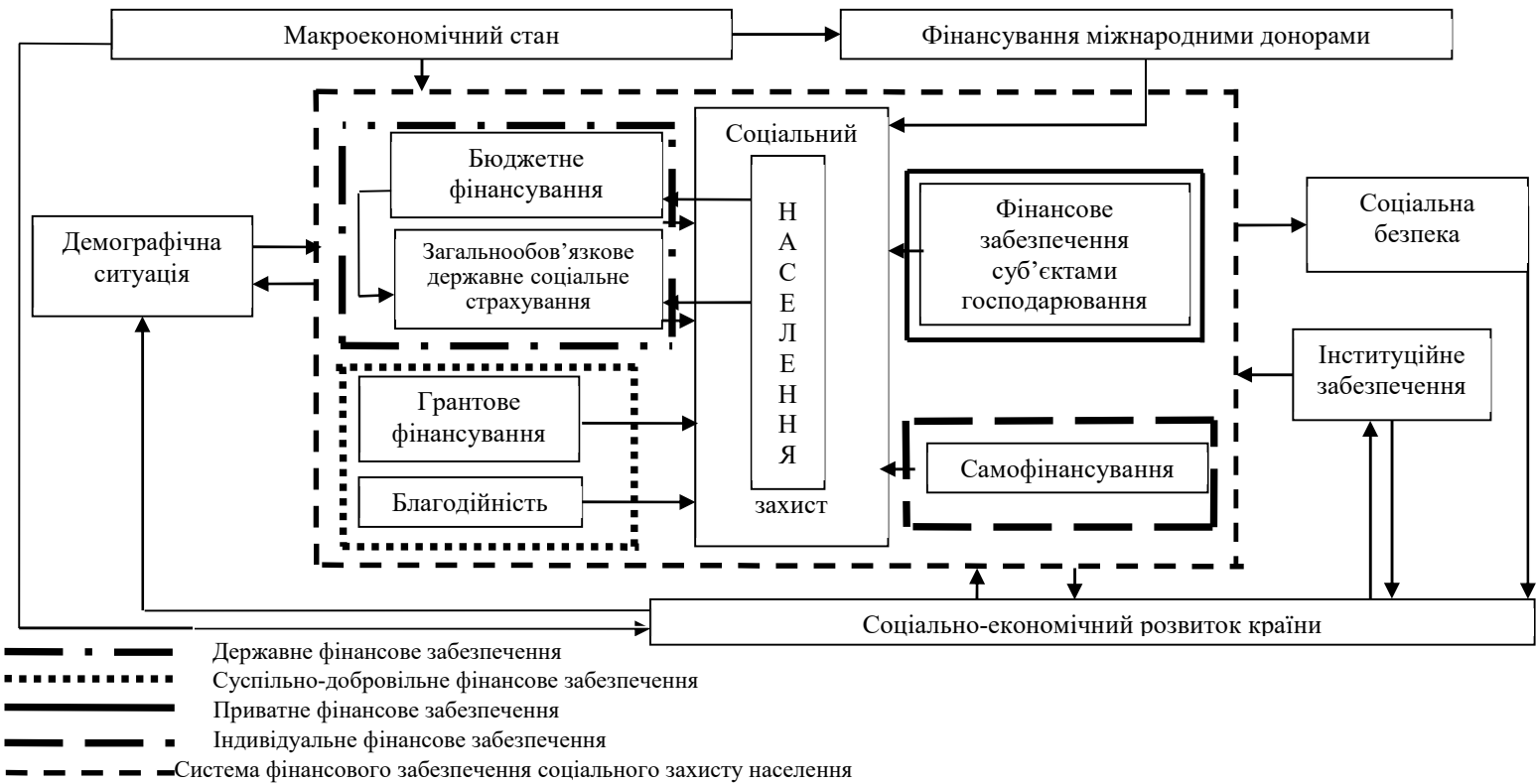
Метою статті є визначення пріоритетних напрямів розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення на основі поглиблення розуміння її функціонування.

Матеріали та методи. У дослідженні використано системний підхід при змістовному наповненні структурно-функціональної моделі фінансового забезпечення соціального захисту населення. Порівняльний метод застосовано при узагальненні та систематизації складових структурно-функціональної моделі фінансового забезпечення соціального захисту населення, поєднаних між собою взаємозалежними зв'язками. Методи наукового абстрагування, синтезу, індукції, дедукції, аналітичної оцінки використано для оцінки сучасного стану та обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Результати дослідження. Ефективність реалізації соціального захисту населення (СЗН) залежить від якості та своєчасності його фінансового забезпечення, яке охоплює відповідні форми фінансових відносин у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів та є складовою регуляторного механізму фінансової політики держави у забезпеченні належних умов соціального розвитку.

Серед значної кількості наукових досліджень та широкого спектру поглядів на сутнісно-змістовні характеристики поняття "*фінансове забезпечення соціального захисту населення*" можна виокремити декілька основних підходів до визначення досліджуваної категорії: "сукупність фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення", "система грошових відносин розподільного характеру", "сукупність цільових грошових фондів", "метод фінансового механізму соціального захисту населення", "метод фінансового впливу на рівень життя населення".

Функціонування системи фінансового забезпечення СЗН передбачає запровадження відповідних інститутів, формування фондів фінансових ресурсів, що дає змогу реалізувати державну фінансову стратегію та тактику в цій сфері. В умовах трансформації економіки СЗН містить як елементи державної підтримки, так і мотиваційні чинники формування, накопичення та ефективного використання відповідних фондів фінансових ресурсів окремими особами й інституціями. Взаємозв'язки між наявними компонентами системи фінансового забезпечення СЗН та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни з урахуванням макроекономічної ситуації представлено у вигляді структурно-функціональної моделі фінансового забезпечення соціального захисту населення (*рисунок*).

Структурно-функціональна модель фінансового забезпечення соціального захисту населення

Джерело: розроблено авторами.

Для структурно-функціональної моделі фінансового забезпечення СЗН притаманна блоковість її основних компонентів: державне фінансове забезпечення, суспільно-добровільне, приватне та індивідуальне.

Як видно з *рисунку*, державне фінансове забезпечення СЗН представлено бюджетним фінансуванням та загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Цей блок має першочергове значення для акумуляції фінансових ресурсів, спрямованих на забезпечення СЗН. Достатність державних фінансових ресурсів, які формуються шляхом розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, забезпечує підтримання основних параметрів життєдіяльності особи і соціальної системи на безпечному рівні.

Основним і визначальним елементом державного фінансового забезпечення СЗН є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке створює необхідні економічні передумови для відтворення трудових ресурсів та впливає на підвищення ефективності суб'єктів господарювання через матеріальне забезпечення і охорону здоров'я працівників. Реалізація соціального захисту економічно активного населення на основі цього соціального інституту сприяє підвищенню стабільності в економіці й суспільстві.

У країні у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування діють спеціалізовані цільові фонди фінансових ресурсів соціального спрямування: Фонд соціального страхування, Державний пенсійний фонд та Фонд соціального страхування на випадок безробіття. Загальна система соціального страхування містить, крім зазначених фондів, функціонування інституту недержавного пенсійного забезпечення за принципом добровільної участі.

Також існує фонд соціального захисту інвалідів, який входить до складу державного бюджету, але належить до державного цільового фонду соціального спрямування.

Тривалий час дискутується перспектива запровадження додаткового виду системи соціального страхування – загальнообов'язкового державного медичного страхування для покращання та доступності охорони здоров'я, реалізації державної політики у сфері соціального захисту інтересів населення у цій системі. У сфері пенсійного захисту наголошується на необхідності запровадження накопичувального пенсійного фонду. Принципова можливість цих заходів передбачена низкою законодавчо-нормативних актів.

Особливості трансформаційної економіки та необхідність створення умов фінансового забезпечення державних соціальних гарантій обумовили впровадження страхового методу виконання соціальних зобов'язань державних фондів соціального страхування, що надає можливість збалансувати принципи індивідуальної відповідальності та солідарності всіх членів суспільства при компенсації соціальних ризиків, зменшити навантаження на державний бюджет.

Основними напрямками використання фінансових ресурсів державних соціальних фондів є матеріальне забезпечення у вигляді допомоги, здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених законодавством. Крім того, існують видатки, пов'язані з виконанням обов'язків страховиків, якими є фонди соціального страхування: координація роботи із страховальниками та застрахованими особами, обслуговування потерпілих та інвалідів, оплата послуг банківських установ та підприємства поштового зв'язку, забезпечення роботи правлінь фондів, навчання членів комісій (уповноважених) із соціального страхування підприємств, установ, організацій та працівників, які вирішують питання охорони праці, консультаційні послуги. Важливим напрямом використання коштів державних соціальних фондів є формування резервів для забезпечення фінансової стабільності цих інституцій.

Для оцінки сучасного стану та визначення тенденцій розвитку фінансового забезпечення системи соціального захисту громадян коштом державних соціальних фондів доцільно проаналізувати динаміку та структуру загальних видатків визначених інституцій (табл. 1).

Таблиця 1

Видатки державних соціальних фондів за 2003–2019 рр., млрд грн

Рік	ПФУ	ФССУ		ФСС ВБ	ФСЗІ	Разом
		ФСС ТВП	ФСС НВВ			
2003	25.27	2.63	1.33	1.92	–	31.15
2004	36.18	3.36	1.59	2.43	–	43.56
2005	65.50	5.08	2.02	2.53	–	75.13
2006	70.20	7.38	2.35	2.96	–	82.89
2007	95.59	5.26	2.98	3.59	–	107.42
2008	147.76	7.24	3.67	4.75	–	163.42
2009	164.14	7.52	3.53	5.95	–	181.14
2010	192.28	8.19	4.05	6.86	–	211.38
2011	209.04	7.56	4.64	8.20	0.73	230.17
2012	228.76	9.28	5.73	6.90	1.03	251.70
2013	252.05	10.63	7.62	7.95	0.86	279.11
2014	243.48	11.83	7.12	6.88	0.82	270.13
2015	265.67	6.93	7.09	7.84	1.24	288.77
2016	253.51	14.30		8.30	1.46	277.57
2017	291.47	17.54		9.19	2.04	320.24
2018	358.60	21.60		10.72	1.70	392.62
2019	435.94	25.11		13.29	2.70	477.04

ПФУ – Пенсійний фонд України;
 ФСС – Фонд соціального страхування України;
 ФСС ТВП – Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
 ФСС НВВ – Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
 ФСС ВБ – Фонд соціального страхування на випадок безробіття;
 ФСЗІ – Фонд соціального захисту інвалідів.

Джерело: розраховано авторами за матеріалами: [13–20].

Як видно з *табл. 1*, протягом аналізованого періоду загальні фактичні видатки державних цільових фондів соціального спрямування мали стійку тенденцію до зростання на 445.89 млрд грн. Відбулось збільшення фактичних видатків бюджетів усіх державних соціальних фондів: Пенсійного фонду – на 410.67 млрд грн, Фонду соціального страхування – на 21.15 млрд грн, Фонду соціального страхування на випадок безробіття – на 11.37 млрд грн, Фонду соціального захисту інвалідів – на 1.97 млрд грн.

Тенденція постійного зростання видатків державних соціальних фондів свідчить про недостатній рівень задоволення соціальних потреб та зменшення бідності серед економічно активної частки населення. Проблема бідності працюючого населення залишається актуальною, що підвищує соціальну напруженість, стримує соціально-економічний розвиток держави.

Видатки Пенсійного фонду України майже на 1/4 здійснюються коштами Державного бюджету України та інших державних цільових фондів соціального спрямування, що певною мірою свідчить про розбалансованість та фінансову неспроможність солідарного рівня пенсійної системи у забезпеченні постійно зростаючих пенсійних зобов'язань, а також про несприятливу макроекономічну ситуацію.

Серед усіх джерел фінансового забезпечення соціального захисту населення бюджетне фінансування видатків на соціальний захист посідає другу позицію. Роль та значення бюджетного фінансування взагалі та бюджетного фінансування видатків на соціальний захист населення зокрема залежать від моделі фінансових відносин у суспільстві. Розгляд бюджетних видатків на СЗН набуває важливого значення, оскільки завдяки бюджетним видаткам держава підтримує сприятливе соціальне середовище, належний рівень соціального захисту населення, зменшує майнове розшарування громадян, здійснює соціальні перетворення, забезпечує соціальну справедливість.

Видатки зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення за обсягами випереджають видатки на охорону здоров'я, освіту, загальнодержавні функції та економічну діяльність, що підтверджує домінування забезпечення СЗН в архітектоніці бюджетних пріоритетів серед інших державних функцій. Протягом 2007–2019 рр. обсяг річних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення збільшився з 21.31 % до 23.45 %, тобто на 2.14 в. п. і у середньому становив 25.81 % загальної суми видатків зведеного бюджету України. Найбільша частка цієї категорії видатків у структурі видатків зведеного бюджету України за аналізований період зафіксована у 2016 р. – 30.92 %, найменша – у 2007 р. – 21.31 %.

Наведені показники дають підстави стверджувати, що впродовж останнього десятиріччя вітчизняна соціальна політика у сфері СЗН

характеризувалася відсутністю довгострокової стратегії розвитку та пошуками компромісу в розподілі коштів на реалізацію соціальних програм і економічного зростання.

Попри позитивну динаміку частки видатків зведеного бюджету на СЗН, у державі залишається значний розрив між обсягами бюджетних видатків і потребами системи СЗН, тобто недостатньо забезпечується належний рівень підтримки незахищених верств населення.

Заходи соціального захисту поширюються на певні категорії громадян, визначені чинним законодавством. У зведеному бюджеті видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення включають видатки на випадок непрацездатності; соціальний захист пенсіонерів; ветеранів війни та праці; сім'ї, дітей та молоді; безробітних; інших категорій населення; надання допомоги у вирішенні житлового питання, видатки на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту. Більш детальний аналіз показників видаткової частини зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення певних категорій громадян представлено в *табл. 2*.

Видатки зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення протягом 2007–2019 рр. мають тенденцію до зростання (*табл. 2*). Так, у 2019 р. порівняно з 2007 р. зазначений показник збільшився на 273.27 млрд грн, тобто у 6.63 раза. Особливо стрімке зростання відбувалось протягом 2015–2017 рр.: на 38.34 млрд грн у 2015 р., на 81.99 млрд грн у 2016 р. та на 27.43 млрд грн у 2017 р.

Найбільшу частку в структурі видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення займають видатки на *соціальний захист пенсіонерів* – 57.21 % у середньому за 2007–2019 рр. Така ситуація пояснюється несприятливою демографічною ситуацією в країні. Постійне збільшення частки видатків зведеного бюджету держави на соціальний захист пенсіонерів також пов'язане з відсутністю сприятливих умов для зростання чисельності найманих працівників та дієвих стимулів збільшення величини оплати їхньої праці, яка є основною базою для сплати єдиного соціального внеску. Через це зменшується фінансування пенсійних зобов'язань із власних джерел і зростає залежність Пенсійного фонду України від бюджету.

Бюджетне фінансування видатків на соціальний захист пенсіонерів збільшилось протягом аналізованого періоду на 165.22 млрд грн. Протягом 2007–2013 рр. має місце зростання зазначеного показника, у 2014 р. він зменшився через відсутність індексації пенсійних виплат. У 2015–2017 рр. динаміка нестабільна, протягом 2018–2019 р. показник збільшився на 51 млрд грн відносно 2017 р.

Видатки на *соціальний захист сімей, дітей та молоді* посідають друге місце в структурі видатків зведеного бюджету країни на соціальний захист та соціальне забезпечення. Вони протягом аналізованого періоду мають стійку тенденцію до зростання.

Таблиця 2

Склад та структура видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення за призначенням, 2007–2019 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Соціальний захист та соціальне забезпечення, млрд грн, у тому числі:	48.52	74.07	78.78	104.53	105.43	125.30	145.06	138.00	176.34	258.33	285.76	309.36	321.79
Соціальний захист на випадок непрацездатності	2.36	3.16	3.24	4.40	5.17	6.60	7.68	7.96	8.70	10.31	12.83	16.11	18.71
Соціальний захист пенсіонерів	26.01	42.65	50.49	67.17	61.65	68.28	87.26	79.81	99.59	147.61	140.23	157.94	191.23
Соціальний захист ветеранів війни та праці	3.91	3.93	4.02	4.51	4.67	5.27	4.89	4.69	5.37	6.98	6.79	10.23	9.88
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	8.79	11.58	14.99	20.49	24.86	29.88	35.71	36.40	36.48	40.71	44.12	41.89	44.09
Соціальний захист безробітних	0.10	0.01	0.01	0.01	0.02	0.40	0.25	0.06	0.06	0.09	0.11	0.15	0.19
Допомога у вирішенні житлового питання	2.43	2.02	1.28	2.17	2.78	3.60	2.68	2.60	15.52	41.62	68.73	69.23	41.89
Соціальний захист інших категорій населення	4.19	10.01	4.11	4.77	5.38	10.32	5.74	5.57	8.62	8.34	9.47	9.25	10.19
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.03	0.03
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0.71	0.69	0.62	0.99	0.88	0.93	0.83	0.89	1.98	2.65	3.46	4.53	5.58
<i>Частка в загальному обсягу, (%)</i>													
Соціальний захист на випадок непрацездатності	4.86	4.27	4.11	4.21	4.90	5.27	5.29	5.77	4.93	3.99	4.49	5.21	5.81
Соціальний захист пенсіонерів	53.61	57.58	64.09	64.26	58.47	54.49	60.16	57.83	56.48	57.14	49.07	51.05	59.43
Соціальний захист ветеранів війни та праці	8.06	5.31	5.10	4.31	4.43	4.21	3.37	3.40	3.05	2.70	2.38	3.31	3.07
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	18.12	15.63	19.02	19.60	23.58	23.84	24.62	26.38	20.69	15.75	15.44	13.54	13.70
Соціальний захист безробітних	0.21	0.01	0.01	0.01	0.02	0.32	0.17	0.04	0.03	0.03	0.04	0.05	0.06
Допомога у вирішенні житлового питання	5.01	2.73	1.62	2.08	2.64	2.87	1.85	1.88	8.80	16.12	24.05	22.38	13.02
Соціальний захист інших категорій населення	8.63	13.51	5.24	4.56	5.10	8.24	3.96	4.04	4.89	3.23	3.31	2.99	3.17
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0.04	0.03	0.02	0.02	0.02	0.02	0.01	0.01	0.0	0.01	0.01	0.01	0.01
Інша діяльність у сфері соціального захисту	1.46	0.93	0.79	0.95	0.84	0.74	0.57	0.65	1.12	1.03	1.21	1.46	1.73

Джерело: розраховано авторами за матеріалами [16].

Поступово збільшувались видатки на *соціальний захист на випадок непрацездатності* – на 16.35 млрд грн за аналізований період. Однак частка зазначеного показника майже не змінювалась і становила в середньому 4.85 %.

Видатки на *соціальний захист ветеранів війни та праці* протягом 2007–2019 рр. змінювались неоднозначно: з 2007 р. до 2012 р. зросли на 1.36 млрд грн, у 2013 р. зменшилися на 380 млн грн відносно попереднього року. У 2014 р. продовжилось зменшення зазначеного показника, протягом 2015–2018 рр. відбулось збільшення цього виду видатків на 5.54 млрд грн відносно 2014 р., у 2019 р. мало місце зменшення його бюджетного фінансування на 350 млн грн. У структурі видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення цей показник з 8.06 % у 2007 р. зменшився на 4.99 в. п. Середнє значення зазначеного показника протягом аналізованого періоду становило 4.05 %. Бюджетне фінансування заходів на *соціальний захист безробітних* у 2007–2019 рр. збільшилось на 90 млн грн, а їх частка в структурі видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення становила в середньому 0.08 %.

Фінансове забезпечення *допомоги у вирішенні житлового питання* мало таку тенденцію: протягом 2007–2009 рр. зменшилось на 1.15 млрд грн, у 2010–2012 рр. збільшилось на 2.32 млрд грн, у 2014 р. знову відбулось зменшення на 80 млн грн, але протягом 2015–2018 рр. мало місце суттєве зростання зазначеного показника на 66.63 млрд грн, що спричинено нагальною потребою у вирішенні питання забезпечення житлом внутрішніх переселенців унаслідок гібридної агресії на сході країни, а також збільшенням кількості пільгових категорій громадян з числа учасників антитерористичної операції, яких прирівняно до учасників бойових дій. У 2019 р. цей вид видатків зменшився на 27.34 млрд грн. Стійкого зростання частки зазначеного показника протягом аналізованого періоду не спостерігалось – її значення в структурі видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення зафіксовано у 2017 р., найменше у 2009 р.

Видатки на *соціальний захист інших категорій населення* мали нестійку тенденцію до зростання. Середнє значення частки зазначеного показника в структурі видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення – 5.45 %. Видатки на *фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту* становлять найменшу частку в структурі бюджетного фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення і протягом аналізованого періоду були незмінними, крім 2018, 2019 років, коли вони зросли на 10 млн грн. Частка зазначеного показника протягом аналізованого періоду зменшилась на 0.03 в. п.

Проте обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що відображається у зведеному бюджеті, не розкриває повністю реального обсягу всього бюджетного фінансування, яке спрямо-

вується в країні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснюється тим, що відповідно до діючої системи обліку, деякі складові видатків на фінансування соціальних послуг, соціальних виплат та інших заходів соціального захисту включаються до інших видатків бюджету, зокрема: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону. У низці видатків бюджету відповідно до функціональної класифікації можна знайти видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Отже, реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціальне забезпечення перевищує показник, що вказується у зведеному бюджеті країни за видатками на соціальний захист та соціальне забезпечення за функціональною класифікацією. Результати дослідження свідчать, що протягом аналізованого періоду в Україні через бюджетну систему розподілено близько 35.5 % фінансових ресурсів системи соціального захисту населення, в тому числі через державний бюджет – 21.93 %, місцеві бюджети – 13.56 %, та 8.32 % валового внутрішнього продукту (табл. 3, 4).

Таблиця 3

Структура видатків на соціальний захист населення за джерелами фінансування у загальних видатках на соціальний захист за 2004–2019 рр., %

Рік	Бюджет			Інші джерела		
	Зведений	Державний	Місцеві	Державні цільові фонди соціального призначення *	Недержавні пенсійні фонди	Страхові компанії
2003	29.36	15.44	13.92	70.64	–	–
2004	30.71	19.35	11.35	69.27	–	0.02
2005	34.71	27.46	7.25	65.28	–	0.01
2006	33.31	24.35	8.96	66.67	–	0.01
2007	31.11	18.73	12.37	68.87	0.01	0.01
2008	31.18	21.38	9.80	68.79	0.01	0.02
2009	30.29	19.81	10.48	69.65	0.04	0.02
2010	33.07	21.93	11.14	66.87	0.04	0.02
2011	31.39	18.92	12.47	68.53	0.06	0.02
2012	33.20	19.94	13.26	66.71	0.07	0.02
2013	34.16	20.85	13.31	65.73	0.07	0.04
2014	33.76	19.71	14.05	66.08	0.10	0.06
2015	37.83	22.25	15.58	61.95	0.12	0.08
2016	48.11	28.30	19.81	51.69	0.12	0.08
2017	47.06	23.79	23.27	52.73	0.12	0.09
2018	43.97	23.29	20.68	55.81	0.12	0.10
2019	40.21	27.32	12.89	59.60	0.12	0.07
Середнє значення	35.50	21.93	13.56	64.40	0.07	0.04

* З урахуванням переданих фінансових ресурсів.

Джерело: розраховано авторами за матеріалами: [13–20].

Співвідношення видатків на соціальний захист населення за видами бюджетів (див.табл. 3) показує значний рівень централізації фінансових ресурсів. Разом з тим, частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, яка фінансується з місцевих бюджетів, протягом 2014–2018 рр. зросла в результаті фінансової децентралізації. У 2019 р. знову відбулось посилення централізації фінансових ресурсів у сфері СЗН, що свідчить про зростання залежності органів місцевого самоврядування від трансфертів, обмеженість відповідних власних джерел фінансування та зменшення ефективності та дієвості фінансового забезпечення СЗН. Близько 80 % соціальних потреб задовольняються людиною за місцем проживання, в межах місцевих громад, що вимагає посилення функцій управління в соціальній сфері на місцевому рівні.

У структурі загальних видатків на СЗН найбільша частка належить видаткам з державних соціальних фондів – 64.4 %, найменша – видаткам страхових компаній і недержавних пенсійних фондів – 0.04 % та 0.07 % відповідно.

Таблиця 4

Частка видатків на соціальний захист населення за джерелами фінансування за 2003–2019 рр., % у ВВП

Рік	Бюджет			Інші джерела			Загальні видатки на соціальний захист
	Зведений	Державний	Місцеві	Державні цільові фонди соціального призначення	Недержавні пенсійні фонди	Страхові компанії	
2003	4.84	2.55	2.29	11.65	–	–	16.49
2004	5.60	3.53	2.07	12.62	–	0.003	18.22
2005	9.05	7.16	1.89	17.02	–	0.002	26.07
2006	7.61	5.56	2.05	15.23	–	0.004	22.84
2007	6.73	4.05	2.68	14.90	0.001	0.003	21.63
2008	7.81	5.36	2.45	17.24	0.003	0.004	25.06
2009	8.63	5.64	2.99	19.83	0.009	0.007	28.48
2010	9.66	6.40	3.26	19.53	0.013	0.005	29.21
2011	8.01	4.83	3.18	17.48	0.016	0.005	25.51
2012	8.89	5.34	3.55	17.87	0.018	0.006	26.76
2013	9.97	6.09	3.88	19.18	0.021	0.010	29.18
2014	8.81	5.14	3.67	17.24	0.027	0.015	26.09
2015	8.91	5.24	3.67	14.59	0.028	0.025	23.55
2016	10.84	6.38	4.46	11.65	0.026	0.018	22.53
2017	9.58	4.84	4.74	10.74	0.023	0.019	20.36
2018	8.69	4.60	4.09	11.03	0.023	0.020	19.76
2019	8.10	5.50	2.60	12.00	0.024	0.015	20.14
Середнє значення	8.32	5.19	3.13	14.12	0.02	0.01	22.47

Джерело: розраховано авторами за матеріалами: [13–20].

У рейтингу країн з трансформаційною економікою Україна знаходиться на другому місці після Словенії за рівнем фінансового забезпечення соціального захисту населення. Найвищі позиції за рівнем

фінансового забезпечення соціального захисту населення належать Франції – 32.76 %, Данії – 32.18 %, Італії – 29.6 %, що пов'язано з вищими темпами економічного зростання та продуктивності праці, кращими показниками зайнятості, а також ефективною соціальною політикою, комплексністю соціальних заходів, обсягом фінансових можливостей країн.

Суспільно-добровільне фінансове забезпечення СЗН передбачає благодійну діяльність та грантове фінансування, які відіграють важливу роль в акумуляції додаткових фінансових ресурсів для виконання соціальних зобов'язань. У сучасному суспільстві благодійництво стало одним із основних засобів вирішення соціальних проблем, у тому числі забезпечення СЗН та подолання бідності, виступаючи доповненням до державної функції соціального захисту, в окремих випадках повністю компенсуючи роль держави у реалізації соціальних заходів. Пріоритетною формою діяльності більшості благодійних фондів та організацій в Україні протягом аналізованого періоду була адресна благодійна допомога фізичним особам, установам та організаціям. Середнє значення адресної допомоги фізичним особам у загальній сукупності видів благодійності становило 39.15 %, установам та організаціям – 37.23 %.

В Україні можна виокремити такі групи механізмів співпраці органів державної, муніципальної влади із громадськими, благодійними організаціями, об'єднаннями, фондами, корпораціями, громадою: *конкурсні* (програми підтримки, механізми соціального замовлення, соціальні та гуманітарні гранти, тендери, конкурси громадських ініціатив, стипендії); *соціально-технологічні* (нові соціальні технології); *організаційно-структурні* (інституціоналізовані центри соціального партнерства) [21].

Використання грантових ресурсів для вирішення соціальних проблем передбачає фінансування реалізації соціальних проєктів, благодійних програм, проведення досліджень, навчання та інших суспільно корисних цілей, що підвищує фінансовий потенціал системи СЗН. У країні працюють фонди і організації, які надають фінансову підтримку у формі грантової допомоги, спрямовану на вирішення питань соціального захисту населення. Наприклад, згідно з програмою "Кусаноне" (Японія) надавалась грантова допомога організаціям (лікарням, початковим школам, науково-дослідним інститутам). Заслугове на увагу діяльність фонду Абіліс (Фінляндія), який з 2010 р. здійснює фінансову підтримку організацій у справах людей з обмеженими можливостями. В Україні завдяки фінансовій підтримці фонду Абіліс реалізовано проєкт "Школа Життя" та проведено заходи підвищення якості послуг у сфері психіатричного здоров'я, прав людини. Одним із складових компонентів у системі фінансового забезпечення СЗН є донорство, яке здійснюється іноземними державами, урядами іноземних країн, спеціальними міжнародними фондами та організаціями у вигляді міжнародної технічної або фінансової допомоги.

У рамках надання Україні міжнародної технічної допомоги співробітництво здійснюється і понад 15 країнами та 20 міжнародними організаціями. Найбільшими донорами для України є Сполучені Штати Америки та Європейський Союз. Також важливі донори – Канада, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Японія, Данія; організації – ООН, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Міністерство соціальної політики України спільно зі Світовим банком реалізувало два проєкти в сфері соціального захисту населення: у 2002–2008 рр. "Створення Українського фонду соціальних інвестицій", протягом 2006–2012 рр. "Удосконалення системи соціальної допомоги" (105.6 млн дол. США). З метою продовження оновлення системи надання соціальної допомоги і послуг та підвищення її ефективності у 2014 р. започатковано третій спільний зі Світовим банком проєкт – "Модернізація системи соціальної підтримки населення України", який розраховано на шість років і є частиною загальної допомоги Україні. Основна мета цього проєкту – розширення адресної програми соціальної допомоги для підтримки найбільш вразливих та найменш захищених верств населення.

Посилення фінансових можливостей системи соціального захисту обумовлено більш активною роллю недержавного сектора економіки в соціальній сфері як надавача соціальних послуг (що сприяє підвищенню якісних характеристик цих послуг в умовах конкуренції) та платника податків, які є інструментом перерозподілу фінансових ресурсів на користь тих, хто потребує фінансової допомоги і підтримки.

Здатність населення до самофінансування також впливає на формування достатньої фінансової бази для забезпечення реалізації соціального захисту та визначення державної можливості гарантування належного рівня життя громадянам.

Висновки. Постійно зростаюча тенденція бюджетного фінансового забезпечення соціального захисту населення протягом 2003–2019 рр. свідчить про соціальну спрямованість бюджетної політики країни, однак не означає достатності задоволення потреб системи СЗН. Залишаються недостатньо врегульованими питання співвідношення видатків на СЗН за видами бюджетів, майже не зменшується залежність місцевих бюджетів від трансфертів, існує обмеженість відповідних власних джерел їх фінансування, що супроводжується зменшенням ефективності та дієвості фінансового забезпечення СЗН.

Концепція суспільної відповідальності та солідарної взаємодопомоги поступово інтегрується з індивідуальними накопичувальними механізмами, що здійснює певні коригування у суспільному консенсусі стосовно форм і розміру надання соціальної підтримки. Консолідація державного, приватного, суспільно-добровільного та індивідуального фінансового забезпечення СЗН дасть змогу підвищити рівень сус-

пільного добробуту та соціальної безпеки. Одночасне використання відповідних форм фінансового забезпечення СЗН через установавання оптимального для цього етапу розвитку суспільства співвідношення між ними та врахування діючої моделі перерозподілу фінансових ресурсів у державі вплине на стабілізацію рівня життя громадян, соціальну справедливість, гармонізацію відносин між соціальними верствами населення.

Подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на визначення оптимального співвідношення між складовими фінансового забезпечення соціального захисту населення, що надасть змогу зменшити нерівність, пом'якшити вразливість протягом життєвого циклу людини, сприяти інклюзивному розвитку шляхом нарощування людського капіталу та надання можливості бідним людям збільшити їх участь в економічно продуктивній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник Л. Б. Розвиток соціального капіталу в Україні в умовах глобалізаційних викликів. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2018. № 4. С. 41-51.
2. Качула С. В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. 424 с.
3. Козарезенко Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник університету*. 2015. № 26/1. С. 183-190.
4. Кучер Г. В. Державне фінансування соціального захисту в умовах трансформаційної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 120-125.
5. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. Вип. 11(1). С. 23-30. Серія "Економіка".
6. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочінський М. М.", 2016. 496 с.
7. Мальований М. І. Оцінка бюджетного фінансування соціального забезпечення в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. № 1 (72). С. 116-135.
8. Baptista, I. & Marlier, E. (2019). Fighting homelessness and housing exclusion in Europe: A study of national policies. Brussels: European Commission. 2019. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2dd1bd61-d834-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en>.
9. Barrientos, A. Social protection and poverty. *International Journal of Social Welfare*. 2011. 20(3). P. 240-249. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2397.2011.00783.x/full>.

10. Ortiz, I., Cummins, M., & Karunanethy, K. Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries. International Labour Office. Geneva: ILO, 2017.
11. Spasova, S. & Ward, T. Social protection expenditure and its financing in Europe: A study of national policies. 2019. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1135&furtherNews=yes&newsId=9482>.
12. Holmes, W. Projecting the need for and cost of long-term care for older persons. *ADB Sustainable Development Working Paper Series*. 2021. 74. URL: <http://dx.doi.org/10.22617/WPS210072-2>.
13. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/fss.pdf>.
14. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування на випадок безробіття. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/socialinsurance-1.pdf> (дата звернення: 24.02.2021).
15. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах та фактах. Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, Пенсійний фонд України, 2012. 75 с.
16. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.
17. Офіційний вебсайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
18. Офіційний сайт Фонду соціального страхування України. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.
19. Офіційний сайт Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/Fond>.
20. Офіційний вебсайт Фонду соціального захисту інвалідів України. URL: <http://www.ispf.gov.ua/Default.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport>.
21. Курінна Т. М. Державне регулювання благодійності і меценатства: монографія. Київ: Талком, 2018. 400 с.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2021.

Chugunov I., Nasibova O. The financial imperatives development of the population social protection.

Background. In the conditions of permanent adaptive processes to modern challenges and threats of social stability there is a change in the key points of the country sustainable development, connected with strengthening in the social component of the economic policy which demands search and new mechanisms application or existing activation of the influence mechanisms on behaviour of economic subjects for supplying the social effect from the distribution and redistribution of newly created value in the society. Effectiveness, speed and duration of transformation processes in the direction of improving population welfare and economic growth in the country depends on identification of unrealized financial opportunities of social protection system, taking into account macroeconomic trends, demographic changes.

The **aim** of the article is to develop an effective model of financial support for the population social protection and identify priority areas for development of financial relations of the population social protection system.

Materials and methods. We used a systematic approach in the content of the structural and functional model of financial supply of the population social protection. The comparative method was used in generalization and systematization of the components of the structural and functional model of financial supply of the population social protection, connected by interdependent relations. We used method of scientific abstraction,

synthesis, induction, deduction, analytical assessment in evaluation of current state and substantiating the priority development directions of financial supply system of the population social protection.

Results. The financial development imperatives of the population social protection system were revealed and substantiated. The complex analysis of current trends in the financial supply of the population social protection in Ukraine was performed. The composition, structure and dynamics of sources of financial supply of the population social protection in the total expenditures on social protection and the gross domestic product during 2003–2019 were determined. The structural and functional model of the financial supply of the population social protection was developed. The interrelations between the functional components of the financial supply system of the population social protection and their influence on socio-economic development of the state were considered. The priorities of ensuring financial stability and strength of the population social protection system were proposed.

Conclusion. We believe that the concept of social responsibility and mutual assistance is gradually integrated with individual savings mechanisms, which makes some adjustments in the public consensus on forms and size of financial supply of the population social protection.

We also think that consolidation of public, private, socially voluntary and individual financial supply of the population social protection will increase the level of public welfare and social safety. Simultaneous use of various forms of financial supply of the population social protection in practice through the establishment of optimal relationship between them, taking into account the current model of redistribution of financial resources in the state will stabilize living standards, social justice, harmonization of relations between different social groups.

Keywords: financial supply, social protection, budget financing, social insurance, charity, grants.

REFERENCES

1. Barannyk, L. B. (2018). Rozvytok social'nogo kapitalu v Ukrayini v umovax globalizacij ny'x vy'kly'kiv [Development of social capital in Ukraine in the context of globalization challenges]. *Ekonomichny'j visny'k Nacional'nogo girny'chogo universy'tetu – Economic Bulletin of the National Mining University*. (Vol. 4), 41-51 [in Ukrainian].
2. Kachula, S. V. (2019). Derzhavna finansova polity'ka social'nogo rozvy'tku [State financial policy of social development]. Kyiv: Kyivs'ky'j nacional'ny'j torgovo-ekonomichny'j universy'tet [in Ukrainian].
3. Kozarezenko, L. V. (2015). Finansove zabezpechennya social'nogo zaxy'stu naseleennya v Ukrayini [Financial support of social protection of the population in Ukraine]. *Ekonomichny'j visny'k universy'tetu – University Economic Bulletin*. (Vol. 26/1), 183-190 [in Ukrainian].
4. Kucher, G. V. (2016). Derzhavne finansuvannya social'nogo zaxy'stu v umovax transformacijnoyi ekonomiky' [State financing of social protection in a transformational economy]. *Naukovy'j visny'k Uzhgorods'kogo nacional'nogo universy'tetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. (Vol. 8-1). 120-125 [in Ukrainian].
5. Ly'syak, L. V. (2017). Finansove zabezpechennya social'nogo zaxy'stu naseleennya v Ukrayini: problemy' ta perspekty'vy' [Financial support of social protection of the population in Ukraine: problems and prospects]. *Visny'k Dnipropetrovs'kogo universy'tetu – Bulletin of Dnipropetrovsk University*. (Vol. 11(1), 23-30. Seriya "Ekonomika" [in Ukrainian].
6. Mal'ovany'j, M. I. (2016). Finansovia spekty' funkcionuvannya sy'stemy' social'nogo zaxy'stu naseleennya v Ukrayini [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine]. Uman': Vy'davec'z' "Sochins'ky'j M. M." [in Ukrainian].

7. Mal'ovany'j, M. I. (2020). Ocinka byudzhethnogo finansuvannya social'nogo zabezpechennya v Ukrayini [Estimation of budget financing of social security in Ukraine]. *Visny'k social'no-ekonomichny'x doslidzhen' – Socio-Economic Research Bulletin*. (Vol. (72). 116-135 [in Ukrainian].
8. Baptista, I. & Marlier, E. (2019). Fighting homelessness and housing exclusion in Europe: A study of national policies. Brussels: European Commission. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2dd1bd61-d834-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en> [in English].
9. Barrientos, A. (2011). Social protection and poverty. *International Journal of Social Welfare*, 20(3), 240-249. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2397.2011.00783.x/full> [in English].
10. Ortiz, I., Cummins, M., & Karunanethy, K. (2017). Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries. International Labour Office. Geneva: ILO. Retrieved from <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=51537> [in English].
11. Spasova, S. & Ward, T. (2019). Social protection expenditure and its financing in Europe: A study of national policies. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1135&furtherNews=yes&newsId=9482>.
12. Holmes, W. (2021). Projecting the need for and cost of long-term care for older persons. *ADB Sustainable Development Working Paper Series*, 74. <http://dx.doi.org/10.22617/WPS210072-2> [in English].
13. Analiz diyal'nosti fondu social'nogo straxuvannya na vy'padok bezrobittya. Retrieved from <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/socialinsurance-1.pdf> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
14. Analiz diyal'nosti fondu social'nogo straxuvannya. Retrieved from <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/fss.pdf> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
15. Zagal'noobov'yazkove derzhavne social'ne straxuvannya ta pensijne zabezpechennya u cy'frax ta faktax (2012). Kyiv: Ministerstvo praci ta social'noyi polity'ky' Ukrayiny', Pensijny'j Fond Ukrayiny' [in Ukrainian].
16. Oficijny'j sajt Derzhavnoyi kaznachejs'koyi sluzhby' Ukrayiny'. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
17. Oficijny'j veb-sajt Pensijnogo fondu Ukrayiny'. Retrieved from <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
18. Oficijny'j sajt Fondu social'nogo straxuvannya Ukrayiny'. Retrieved from <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/index> [in Ukrainian].
19. Oficijny'j sajt Derzhavnogo centru zajnyatosti. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/Fond> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
20. Oficijny'j veb-sajt Fondu social'nogo zaxy'stu invalidiv Ukrayiny'. Retrieved from <http://www.ispf.gov.ua/Default.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1> (accessed 24 February 2021) [in Ukrainian].
21. Kurinna, T. M. (2018). Derzhavne reguluvannya blagodijnosti i mecenatstva [State regulation of charity and philanthropy]. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].